

Склад лексики сучасної української мови з погляду стилістичного використання

1. Лексика міжстильова і співвідносна з певними стилями.
2. Емоційно забарвлена лексика, її групи, стилістичне використання.
3. Різновиди книжної лексики, її використання у різних стилях, кодифікація.
4. Розмовна лексика, її склад, використання.
5. Лексика обмеженого вжитку у складі сучасної української мови. Територіальні та соціальні діалекти.

Сучасна українська мова використовується у багатьох сферах суспільного життя: державному врядуванні, промисловості, сільському господарстві, науці, культурі. Її багатофункціональність зумовлює стильове розмежування на такі основні стилі: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний та ін. Кожен з них характеризується певною лексикою. Мовна практика показує, що окремі слова, називаючи одні й ті ж поняття навколишнього світу, відрізняються саме стилістичним використанням, наприклад: *вітер, вітровий, вітровіння, вітрець, вітрище, легіт; Дніпро, Дніпр, Славутич, Славута, Борисфен; допомогти, посприяти, виручити; охоче, залюбки; фотографія, фотокартка, фото, знімок, світлина.*

Усі слова сучасної української мови щодо їх відношення до певних функційних стилів поділяються на дві великі групи:

I група – слова, що вживаються в усіх/багатьох стилях – міжстильова лексика;

II група – слова, пов'язані з певним функційним стилем (стилістично марковані).

Міжстильова лексика (I група) завдяки стилістичній нейтральності охоплює назви основних понять, пов'язаних із щоденним життям усіх членів мовного колективу, і вживається без будь-яких обмежень. Вона однаково поширена і в усній і в писемній формах мови, є **основою (ядром) словника** української мови і об'єднується в **тематичні групи**:

- назви предметів навколишньої дійсності (*земля, поле, степ, річка*),
- явища природи (*сніг, дощ, вітер, спека, грім*),
- назви людей за родинними стосунками (*чоловік, жінка, онук, дівер, зовиця, невістка*),
- назви речей, пов'язаних із життям людей, і їх частин, предметів побуту, страв, одягу, взуття, знарядь праці (*хата, кімната, підлога, стеля, тарілка, хліб, суп, борщ, печеня, пальто, сукня, сорочка, чоботи, граблі, пила, сокира*),
- назви органів та частин тіла людини (*голова, вухо, ніс, нога, око, рот, серце, печінка, шлунок*),
- назви тваринного і рослинного світу (*корова, поросля, сорока, півень, лапа, гребінь, хвіст, дзьоб, горобина, бузок, троянда, крона, листок, жито, колосок*),

- назви ознак предметів (*великий, широкий, зелений, щирий, дбайливий, блакитний*),
- назви дій, станів та їх ознак (*рубати, міркувати, сіяти, радіти, швидко, повільно, якісно, щодня, завтра*),
- назви чисел і числових понять (*два, дванадцять, кількадесят, тридцять чотири, десятий, сотня, половина*).

До стилістично нейтральної лексики належать також займенники (*я, кожний, хто-небудь, жоден, ніякий*), неповнозначні слова (*у, на, поміж, з-над, і, а, але, щоб, бо, якби, тому що*).

Стилістично нейтральна лексика є численною, найрізноманітнішою за своїм складом і найбільш мінливою. Вона збагачується за рахунок переходу слів з інших стилістичних груп.

Так, у сучасних умовах загальноновживаними стали слова *конференція, електронний, оренда, інженер, виставка, слухач, гімназія, холодильник, телефон, бізнес, приватний* та ін.

Найважливіша ознака міжстильової лексики – її зрозумілість і доступність для усіх носіїв мови.

Серед слів, співвідносних із конкретними функційними стилями (**II група**), виокремлюють лексику розмовну і книжну з підгрупами (підмовами) – суспільно-політична, виробничо-професійна, науково-термінологічна, адміністративно-канцелярська спеціальна лексика.

Нейтральній міжстильовій лексичі протиставляється **емоційна**. До неї відносять перш за все урочисті слова: *Вітчизна, велич, знамено, вікопомний, доленосний, благословити, творити, славетний*. Слова цієї лексики виражають ставлення мовця до названого і надають мовленню виразності, образності, емоційного забарвлення. За способом вираження емоційності, образності ця лексика поділяється на **г р у п и**:

1) слова, емоційність яких міститься в їх лексичному значенні: *радість, ніжність, чудовий, рідний, величавий, благодатний, нікчемний, сум, горе, жбурнути* тощо;

2) слова, у лексичне значення яких емоційність вноситься суфіксами (зменшено-пестливими, згрубілими, зневажливими): *дівча – дівчатко – дівчисько – дівчинонька, двійко, питоньки, страшнючий, страшений* і т.д.

3) поетичні слова (**поетизми**), що позначають особливі, небуденні явища чи події: *океанний, золотосайний, плекати, жадати, жебоніти, звитяга, муза*.

Емоційні слова у художніх, публіцистичних текстах виконують специфічні функції, виступаючи образними символами, стійкими народними порівняннями (*дуб, явір, тополя, чорнобривці, світанок, калиновий міст, перевесло* та багато ін.). Наведемо приклади текстів, насичених емоційною лексикою:

*В нашій мові – думки і мрії наших **предків** про волю і **щастя**, боротьба і **звитяга**, їхнє **одвічне трудолюбство** і мрійлива душа. Просте, **рахманне** слово несе людям*

*Добро, Правду, Істину. Мова – це барвиста **крайка**, яка прослалася з глибини віків у **майбуття**, тримаючись за неї, ми долаємо перелоги і круті гори. Словами **щирими**, ми звіряємося в дружбі один одному й іншим народам, словами **ніжними** відкриваємо серце **коханій**, словом **гострим і міцним**, як **криця**, даємо відсіч ворогові!*

*Нас чарує **музика** слів.*

*Не можна ходити по рідній землі, не захоплюючись **виплеканою** народом у віках рідною мовою, **виплеканою**, подарованою нам **на віки вічні**, щоб берегли, щоб **леліяли**, щоб розвивали далі.*

*Слова можуть об'єднувати і роз'єднувати, але **злютовуюча**, об'єднуюча сила їхня **стократ** дужча. (Ю.Мушкетик)*

Микола Нагнибіда

Прикмети

***Крадькома** двері **шарпає** тихо*

Лихо.

*Одним **пальчиком** в двері постука*

Розлука.

*В двері **грюка** до **сьомого** поту*

Турбота.

*Всі замки відкрива **без вагання***

Братання.

*Входить в хату **упевнено й щиро***

Віра,

*А **кохання** дверей не питає –*

Влітає!

Книжна лексика властива писемній формі літературної мови. У словниках біля цих слів є помітка *книж.* Ними послуговуються перш за все у публіцистичному, науковому, офіційно-діловому стилях, які називають ще книжними. Проте це не значить, що такі слова вживаються лише у писемному мовленні і прирівнюваних до нього різновидах усного мовлення (у виступах, лекціях, доповідях) – у щоденному мовленні люди часто порушують теми, які передбачають уживання поряд з іншими і книжних слів.

У книжній лексиці виокремлюються групи.

Суспільно-політична лексика охоплює слова, які називають явища навколишньої дійсності, пов'язані з політичним, громадським життям суспільства і людини в суспільстві. Це насамперед слова, що називають поняття, пов'язані з політичною роботою, суспільним та економічним будівництвом у країні, а також слова, що називають характер стосунків між державами, державно-адміністративні, партійні органи і т.п., наприклад: *суспільство, держава, партія, сесія, переговори, з'їзд, мітинг, страйк, пікетування, преса, телеміст, космополіт, національний, передовий, одностайно, Верховна Рада, Хартія прав людини, Світова організація торгівлі* та ін. Суспільно-політична лексика поповнюється за рахунок переходу до неї слів із загальноновживаної лексики та лексики інших стилістичних груп:

Народний рух України, Всесвітній день захисту дітей, Партія зелених України, передвиборні перегони, перемовини глав держав тощо.

Науково-термінологічна лексика – це сукупність слів, що вживається у науковій літературі та у мовленні людей, діяльність яких пов'язана з якоюсь галуззю науки.

Крім абстрактних слів, значну частину цієї лексики становлять **терміни** – слова, словосполучення, аббревіатури і навіть речення, що точно визначають поняття у якійсь науковій галузі, мистецтві, суспільному житті. Як правило, термін є однозначним словом, абсолютно позбавленим емоційного чи іншого стилістичного забарвлення. Науково-термінологічну лексику поділяють на загальнонаукову та галузеву. Загальнонаукові терміни вживаються в усіх чи багатьох галузях науки: *дослідження, експеримент, синтез, аргумент, аналогія, категорія, диференціація, анотація, твердження, спостереження, доказ, зіставлення, проблема, систематизувати, структурований* та ін.

Сукупність термінів, уживаних у певній галузі науки, техніки (у сучасних науках їх нараховується по 4-5 млн.), становить її термінологію. Галузева термінологія відображає специфіку певної наукової галузі. Так, розрізняють мовознавчу, літературознавчу, педагогічну, музичну, хімічну, фізичну, математичну, біологічну, медичну, військову, морську та ін. термінологію. Приклади галузевої термінологіки:

- мовознавча: *фонетика, фонема, асиміляція, відмінювання, словозміна, дериватологія, безособові форми, дієприслівник, наказовий спосіб;*
- психологічна: *інтуїція, інтроспекція, вища нервова діяльність, аперцепція, намір, уява, учіння, самосвідомість, психоаналіз;*
- філософська: *ідея, істина, матерія, світогляд, пізнання, діалектика, матеріалізм, ідеалізм;*
- економічна: *вантажобіг, маркетинг, кредитування, засоби виробництва, робочий час, кошти, тратта;*
- хімічна: *кислота, атом, оксиди, лакмус, розщеплення, дифузія;*
- зоологічна: *ентомолог, екологія, термітник, личинка, земноводні, плазуни, ссавці, орнітологія, мутація;*
- металургічна: *прокатний стан, зварювальний, металоплавильний, ливарник, продування, розлив;*
- музична: *гама, октава, соль, дієз, соло, дуєт, сольфеджіо, ансамбль, мажор, мінор, форте;*
- кібернетична: *процесор, програмування, ПК, зовнішня пам'ять, магнітні хвилі, чарунка, алгол, фортран, байт, біт;*
- радіофізична: *чутливість, заземлення, кварц, детектор, приймач, герц, ампер, ом;*
- військова: *командувач, взводний, шеренга, військовозобов'язаний, Шикуйся! Довший крок! До зброї! Ліво – глянь!*

Серед галузевої термінології є слова, що вживаються у кількох галузях науки, наприклад:

- асиміляція* – у мовознавстві, біології;
- морфологія* – у мовознавстві, медицині, біології;
- ключ* – у музиці, технічних науках;
- діапазон* – у музиці, радіофізиці;
- позиція* – у мовознавстві, військовій галузі, мистецтві.

Незважаючи на те, що багато термінів є інтернаціональними, все ж кожна мова прагне мати ще й певну частину питомих терміноодиниць. В українській мові цей процес протікає досить складно. Ще І.Огієнко зауважував, що „термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим життям, потребує державницької традиції для свого усталення. А духовно українська інтелігенція останні шість віків (XV-XXст.) уже жила в чужій культурі... Ось чому вироблення української наукової термінології ніколи не йшло у нас нормальним шляхом” (Історія української літературної мови. – К., 1995. – С. 250).

Науково-термінологічна лексика вживається переважно у науковому та офіційно-діловому стилях. Вона має місце також у художніх творах відповідної тематики. Крім цього, за рахунок цих спеціальних слів збагачується загальноновживана лексика. Так, сьогодні загальноновживаними стали слова *аналіз, операція, терапевт, гіпертонія, йод, аспірин* < з медичної, *експрес, швидкий поїзд, плацкарта, електропотяг, електровоз* < із залізничної, *оборона, напад, захист, тактика* < з військової термінології.

Виробничо-професійна лексика – це слова, словосполучення, що називають виробничі процеси, поняття, процеси, пов’язані з виробництвом або із родом занять. Така лексика характеризує окремі галузі виробництва, наприклад:

- с і л ь с ь к о г о с п о д а р с ь к у: *фермерське господарство, агрофірма, теплиця, електроплуг, культиватор, підняття парів, затримання вологи, молодняк, теплиця, оранка, сівба* тощо;
- ш а х т а р с ь к у: *штрек, вугільний пласт, вагонетка, транспортер, видобуток, сигнальна лампочка* та ін.;
- п е д а г о г і ч н у: *коледж, ВНЗ, учитель-методист, дванадцятибальна система оцінювання, практичне (семінарське) заняття, кредитно-модульна система* і т.д.

Є стільки груп виробничо-професійної лексики, скільки є галузей виробництва. Такі одиниці фіксуються у термінологічних словниках або у загальнономовних (із позначками *спец., терм., проф.*).

Крім точних (термінологічних) назв, у конкретних галузях виробництва широко вживаються слова-**професіоналізми**. Їх не слід ототожнювати з термінами, бо значна частина професіоналізмів – неофіційні, розмовні їх замітники: *прогресивка, методичка, зарубіжка, передовиця* (газетна стаття), *телевізійники, службова* (діловий папір), *нашати́р* та ін. Частина

професіоналізмів відома не всім. Вони становлять інтерес не для усіх мовців. Нерідко це переносно вжиті слова (*аврал* < з морської сфери, *темп* < з музичної, *атмосфера* < з природничих наук, *вікно* < учительська професія; *миша, собака, вірус, папка, кошик, провідник, робочий стіл* < професіоналізми з комп'ютерної сфери, *жучок, автомат* < електроніка, *ніс, борт* < у морській справі); слова, які не відповідають літературним нормам: у наголошуванні (*пеня, алкоголь, гуляш*), у граматичних формах (*масла, вина, жири* – у літературній мові це однинні іменники).

Професіоналізми активно використовуються в художніх творах і є одним із засобів характеристики дійових осіб. Вони широко представлені у творах І.Франка, М.Коцюбинського, М.Стельмаха, О.Гончара, І.Цюпи та ін. Наведемо приклад уривка, насиченого названими розрядами спеціальної лексики:

Найповніше талант Михайла Косача розкрився у царині точних наук: фізиці, оптиці, математиці, метеорології. Заснувавши в Україні першу метеорологічну станцію, здійснивши низку наукових винаходів, зокрема рентгенівського апарату, він назавжди вписав своє ім'я до аналів вітчизняної науки. (З газети)

Виробничо-професійна лексика української мови, як і науково-термінологічна, значно збагатилась у процесі розвитку суспільства, мови, унаслідок тих змін, що відбулись в економіці. Вона є одним із джерел поповнення стилістично нейтральної лексики.

Адміністративно-канцелярська лексика охоплює слова, вживані в офіційно-діловому стилі, у канцелярському мовленні, і визначає специфіку мови ділових паперів: *запроваджувати, апеляція, компенсація, примірник, прес-реліз, копія, превентивний, легітимація, нотатник, комісія, підстава, першочергово, адрес, адреса, сприяння* тощо. Сюди належать також мовні штампи – автоматично повторювані стилістично забарвлені словесні формули (*національна ідея, апаратні ігри, вищі ешелони влади, економічний простір, воєнний/промисловий/творчий потенціал, процес пішов, спустити на гальмах, від імені і за дорученням* та ін.), кліше – готові звороти, що використовуються у подібних контекстах чи у певних ситуаціях (*взяти до уваги, витяг з протоколу, з оригіналом згідно, відповідно до постанови, Піднесіть руки!, оголосити догану, ужити заходів, штатний розпис* і под.).

Адміністративно-канцелярська лексика загалом позбавлена емоційності, яскравого стилістичного забарвлення і закріплена за офіційно-діловим стилем (вживається у чітко визначених місцях певного документа). Серед слів цієї лексики поширені віддієслівні іменники: *постанова, ухвала, наказ, заява, розписка, доручення, страхування, реєстрація, відповідач*. З погляду походження у цій групі переважають іншомовні слова (*кодекс, декларація, акт, поліс, скарга*), хоч є чимало слів і корінної української лексики (*заява, рішення, розпорядження, посвідчення, договір, звіт, пояснювальна записка*).

Усі названі групи слів представляють книжну лексику, якою треба користуватися доречно і влучно, адже не скажеш, наприклад, що **функція бабусі** – *зварити борщ* або *покарати працівника* (у наказі) – замість *оголосити догану працівникові*.

Ужита недоречно, адміністративно-канцелярська лексика набуває емоційного забарвлення, як-от:

Такого-то числа, такого-то місяця, - писав Гнат, - я був при виконанні своїх службових обов'язків, тобто на своєму посту, коли зайшов до громадянки Ляшенко, соцпоходженням із середняків, і виявив, що вона не пішла на роботу по случаю випечки хліба. Я вказав, що вона займається саботажем і приказав їти на роботу в поле, де йде битва за врожай, вона відповіла, що не піде, тоді я взяв відро з водою і вжив заходів: залив у печі вогонь. У цей час із дверей другої хати вискочив Улас Хомутенко і став підриват мій авторитет... (Г.Т.)

Розмовна лексика співвідноситься із розмовно-побутовим стилем літературної мови, який становить основу усної форми мовлення.

По-перше, це літературні слова, які надають мовленню розмовного забарвлення, найчастіше експресивно-оцінного (пестливого, грубого, гумористичного), із позитивним чи негативним відтінком за рахунок їх переносного вживання, типу *теля, баран, зелений* (про людину), *белькотіти, розлізтися, стукнути* тощо або через додаткові стилістичні відтінки: *Вірочка, сонечко, тьопати*. По-друге, ці лексичні одиниці часто мають інші за формою літературно-нормативні відповідники: *електричка* (електричний поїзд), *мітингувати* (брати участь у мітингу), *розписатися* (укласти шлюб), *місто* (центр міста), *викладачка* (викладач), *навсидячки* (сидячи), *двотомник* (твір чи збірка у двох томах), *їстоньки* (їсти), *балакати* (говорити), *понавигадувати* (вигадати), *попоходити* (приходити кілька разів).

Розмовній лексиці властива обмеженість уживання поза розмовно-побутовим мовленням. У словниках біля таких слів наявна помітка *розм.* У художніх творах така лексика вживається як засіб характеристики героїв, у публіцистичному стилі – для надання мовленню жвавості, вільності, гостроти. Наведемо зразок активного використання такої лексики у народній творчості:

- *Мамо, наш тато йог?*
- *Звідкіля це ти взяв?*
- *Та він же вчора казав, що дві пляшки роздавив... І навіть рук не порізав.*

Із стилістичною настановою в українській мові, переважно в художньому стилі, уживають такі групи загальнонародної лексики, як діалектизми (територіальні), жаргонізми й арготизми, вульгаризми і просторічні слова. Це лексика обмеженого вжитку в літературній українській мові.

Колективи мовців можуть об'єднуватися на територіальній чи соціальній основі. Засобом спілкування у них є різновид мови – діалект. Відповідно розрізняють територіальні й соціальні діалекти (говори).

Діалект (територіальний) – різновид загальнонаціональної української мови, яка включає 3 наріччя (говори, діалекти): північне, південно-західне, південно-східне.

Діалектизми – це слова, що вживаються у межах певної мовної території, діалекту, наприклад: *слабий* (хворий), *пантрувати* (стежити), *перепудитися* (злякатися), *ораниця* (рілля), *допіру* (тільки що) та ін.

Ген, де цвіте сон, цвигає планком тирло з рискалями, а між них отой себелястий цибань.

У перекладі на загальноукраїнську літературну мову це означає:

Ген, де цвіте соняшник, іде польовою доріжкою гурт парубків з лопатами, між ними отой худорлявий високий парубок.

Найбільше слів місцевого значення і поширення – у південно-західній групі говорів, типу *обійстя* (господарство), *чічка* (квітка), *вуйко* (дядько), *пательня* (сковорода), *гостинець* (шлях), *варгатий* (губатий), *файний* (красивий), *говедо* (худоба), *ногавиці* (штани).

У південно-східному діалекті місцевими є слова *вагани*, *пітух*, *свіжак*, *сапетка*, *куруця*, *птичка*, *лавка*, *ковбик*, *хатина*, *соях*, *картоплянка* та ін.

Свого часу з діалектних слів витворилася українська літературна мова, але зараз їх використання обмежене, оскільки уже вироблені норми лексичні. Зараз діалектизми знаходяться за межами літературної мови (хоч їх – десятки, сотні), але вони мають потенційні можливості стати загальнонародними, як це відбулося зі словами *верховина*, *гуцули*, *легінь*, *ватра*, *поспіль*. Сьогодні частина таких місцевих слів фіксується у загальномовних словниках (тлумачних, перекладних – з позначкою *діал.*). Є спеціальні словники діалектної лексики полтавських, поліських, бойківських, слобожанських говорів, говірок Нижньої Наддніпряни, буковинських. Діалектна лексика нерідко стає предметом опису та вивчення у науковому, офіційно-діловому стилях. Є навчальні предмети – діалектологія, етнографія, народознавство.

Є такі групи лексичних діалектизмів:

1) **власне лексичні** – слова, які зовсім відмінні від літературних відповідників з точки зору вираження: *газда* (господар), *вуйко* (дядько), *маржина* (худоба), *купчаки* (гвоздики), *блат* (волошка), *крумплі*, *бараболя* (картопля), *желіпати* (кричати), *рондель* (сковорода), *ровер* (велосипед), *картоплянка* (жоржина);

2) **етнографічні** – назви місцевих реалій (предмети, явища, поширені або відомі у певній місцевості): *кобеняк* (верхній одяг), *черес* (широкий пояс), *кресаня* (бріль), *гачі* (штани), *мешти* (туфлі), *трембіта*, *флюяра*, *денцівка*

(музичні інструменти), *плачинда* (печиво), *сапетка* (корзина), *пакіл* (кілок), *плай* (гірська стежка), *кичера* (гора), *колиба* (житло мисливців і рибалок), *петрібка* (страва із печінки), *мавки*, *нявки* (русалки);

3) **лексико-семантичні** – слова, що в говірці мають інше значення, ніж у літературній мові: *мазати* (білити), *банити* (мити), *пирोगи* (вареники), *ріпа* (картопля), *губи* (гриби), *сон* (соняшник), *вино* (виноград), *гостинець* (шлях), *лиця* (щоки), *верх* (димар);

4) **лексико-словотвірчі** – слова, що відрізняються від літературних словотвірними елементами: *сонях*, *тутечки*, *ниньки*, *їсиш*, *ходю*, *носю*, *робе*, *косе*, *руков* (рукою), *му ходити* (ходитиму), *ся купала* (купалася), *годиннар*, *млинар* (годинникар, мельник);

5) **лексико-фонетичні** – місцеві слова, що відрізняються від літературних звуками: *кирниця* (криниця), *бурак* (буряк), *діед* (дід), *зор'я* (зоря), *штири* (чотири), *кухвайка* (фуфайка), *кукуруза* (кукурудза).

Незважаючи на те, що діалектизми не входять у літературну мову, про них треба мати уявлення, щоб розуміти, наприклад, класичну літературу. Ось уривок із твору А.Тесленка, що містить говіркові слова, котрі передають місцевий колорит:

По вигоні сивіє роса, а там он за вербами так небо палає – сонечко сходить... А птаство що по садках виробляє, зустрічає сонечко як! Соловейко, аж у вухах лящить, витинає такої. Жовна й собі виграє на клепку. Птичка якась: ці-ці! у каліні. Нащо вже сорока, і та: скрикики!
(*вигін* – пасовисько, *жовна* – дятел, *клепок* - дощечка)

Чимало діалектизмів у творах письменників Західної України, зокрема В.Стефаника, Ю.Федьковича, І.Франка, Л.Українки, а також у творах М.Стельмаха, О.Гончара, Г.Тютюнника, Є.Гуцала, І.Цюпи та ін. У художніх і публіцистичних творах діалектизми широко використовуються як засіб характеристики героїв, котрі проживають у певній місцевості. Наведемо фрагмент газетної замітки:

Важко переповісти, яким лихом було примусове виселення з рідних місць на необжиті землі. Я розмовляв з одним із переселенців.

- Питаєте, як живу? Ой, чолов'єче, чолов'єче, – незрадливою місцевою говіркою мовив літній чоловік. – Вже йде третій годок, як нас вирвали з коренями, але ми так і не прижилися тутечки. Вийдеш з хати – поле і поле, ні деревини, і такий беззахисток одчуваєш, що, здається, вовком завив би. А там, де закопана пуповина, все до болю родне: жеботливий струмок под хатою, а далі сосновий у перем'єш з дубами бор, в якому навмання знаєш, де знаходяться грибниці і ягодніє мнєся. А риби скільки там є – хоч кошелем лови!

До соціальних діалектів відносять жаргон, аргю.

- У нас один доцент вирішив відучити нас записуватися на пари – брав на заняття цифровик. А його пара була на 8.00. І от заходиш в аудиторію після нього, а тут оба-на: він тебе на фотік клац, клац! Деякі дівчата попервах ще й позували. А через деякий час з'ясувалося, що він розміщує ті фотки на сайті з підписами: «Це погана дівчина», «Ця дівчина – ганьба факультету», «Це претендент на двійки в сесію». Ми як узнали – випали! То тоді вже летіли з маршрутки чи з траліка на пари, як притибрені, з очима на лобі. Капець!
- Ну і як? В смислі – порізав на екзамені?
- Та ні, нормаль Це він так на мораль давив!
- А-а-а! Так це фігня!

Жаргонізми – це слова, вислови із штучної мови, зрозумілі людям, котрі пов'язані спільністю інтересів (професія, навчання), віком, однаковими захопленнями (колекціонування, спорт, мистецтво). Ці слова мають сміхову першооснову, вони соціально нейтральні, є мовною грою, наприклад: *бакси, бодун, відик, губа, крутий, попса, прикид, тачка, фанера, шузи* та ін. Багато жаргонізмів виникає у молодіжних колективах (учнівських, студентських): *шпори, засипатися, плавати, пара, общага, стипуха, універ, на халяву, навалом, здирати, хвіст, круто, облом, приколу, кумарити, слабо, бомба, читати по діагоналі*. Отже, часто це слова деформовані, усічені всупереч загальномовним моделям або й загальновідомі, але вжиті у специфічному значенні. Повністю виключити жаргонізми із мовлення не можна завдяки їх виразності та ігровій природі. Цю лексику використовують навіть культурні люди, бо в свідомості українців присутній сміховий словесний простір. Однак слід пам'ятати, що жаргонні слова можуть недиференційовано представляти явища і поняття. Так, наприклад, словом *круто* передають захват, іронію, осуд, схвалення, відсікаючи таким чином цілі лексико-семантичні шари мови, а примітивізація мови неминуче призводить до примітивізації мислення. Останнім часом багато говорять про науковий жаргон, коли елементарні або загальновідомі терміни замінюються новими, причому найчастіше – це запозичення: *однорідний* → *гомогенний*, *словесний* → *вербальний*, *мовець* → *комунікант*, *розмежувати* → *диференціювати*, *запозичення* → *етранжизм*, *алієнізм*; *сприйняття* → *рецепція*. Такі слова розхитують норму й посилюють термінологічний різнобій. Це теж можна вважати мовною розвагою, грою слів, літературним штукарством. Зіставте тексти:

У розмові намагайтеся висловлюватися ясно, інакше співрозмовники вас не зрозуміють.

Під час дискурсивних практик ваші релевантні концепти вербалізуйте експліцитно і транспарентно, інакше інтерлокутори зазнають обстилів у їхній концептуалізації.

З огляду на таку загрозливу тенденцію деякі вчені закликають всіляко оберігати й розвивати питому мовознавчу термінологію, а також пропонують повернути до неї такі слова, як *наросток* (суфікс), *приросток* (префікс), *дієйменник* (інфінітив), *складня* (синтаксис), *двозвук* (дифтонг), *приреченнєвик* (прислівник) та ін.

Як синонім до слова «жаргон» іноді використовують термін «сленг» (здебільшого стосовно англословних країн). На ґрунті української мови активно твориться молодіжний **сленг** – синтезована лексика різних молодіжних груп чи окремих молодих людей. Наприклад, у середовищі тих, хто добре володіє комп'ютерною технікою, поширені такі лексеми: *вжикалка* (принтер), *берданка* (жорсткий диск), *емейлити* (користуватися електронною поштою), *мило* (від англ. e-mail), *метри* (мегабайти), *клава* (клавіатура), *чекіст*, *нафігатор*, *піжамкер* (назви програм) тощо. Наведемо приклад молодіжного мовлення (сленгового) із роману І.Роздобудько „Гудзик”:

- *Ну ось і рум'янець з'явився! А то сидиш, немов забальзамована. Відвикла від компанії. Нічого, за пару днів зробимо з тебе людину!*
- *Прикид треба змінити, – критично зауважила Віка, – та й хаєр у тебе, як в інститутки. Слухай, а хочеш я тобі дреди заварганю?!*
- *Точно! – зрадів Птаха. – Вікуся у нас майстер по дредах. Давай, Лисице, зголошуйся! Татусь на вуха стане!*
- *Вирішено! – Віка підвелася з трави і потягла подругу за руку. – Пішли до намету! Дреди – це круто! Завтра на пленері будеш неперевершеною! Гайда!*

Для позначення способу спілкування переважно декласованих елементів поряд із терміном «жаргон» уживається також «арго», що позначає сукупність особливостей мови групи людей, які намагаються засекретити своє спілкування, зробити його незрозумілим для оточення.

Арготизми (арго) – це слова або вислови, властиві мовленню вузької соціальної чи професійної групи людей, незрозумілі для сторонніх. Такий розряд лексики відомий здавна. Ці слова були поширені у мові ремісників, крамарів, жебраків, лірників, типу *кеміть* (ніч), *ботень* (борщ), *крисо* (м'ясо), *лавда* (голова) та ін. Зараз їх використовують у своєму мовленні антисоціальні елементи (зłodії, картярі, рекетири, кілери), щоб зробити свою мову таємничою, законспірованою. Це такі слова, як-от: *Атас!* (будь обережним), *балалайка* (револьвер), *бачата* (годинник), *бабки*, *капуста* (гроші), *долина* (кишеня), *замочити* (вбити), *зухер* (злочинна угода), *карманник* (кишеньковий зłodій), *малина* (квартира), *обчистити*, *ходити на вогник* (обікрасти), *редиска* (погана людина), *ходити по верхах* (крадіжка з кишені верхнього одягу). Іноді у словах

можуть переставлятися склади або вони можуть вимовлятися шляхом прочитання справа наліво, уживанням близькозвучних слів, наприклад: *Гочо від бете намож тисьдочека?* (Чого від тебе можна дочекатись?), *Де знаходиться нофелет?* (Де знаходиться телефон?), *Годі сухмаї кусмарити, хоч ставреників накурляю* (Годі сухарі їсти, хоч вареників наварю).

Як соціально забарвлений розряд лексики, арготизми можуть мати згрубіле забарвлення і навіть – бути непристойними (*лярва, півень, опустити, шалава* тощо).

Жаргонізми й арготизми перебувають за межами літературної мови однак частина із них все ж потрапляє у літературну мову через художню літературу, де вони використовуються як засіб характеристики різних груп і категорій людей, розкриття їх світогляду, внутрішнього світу, роду занять (твори І.Франка, П.Мирного, І.Микитенка, І.Багряного, У.Самчука та ін.), наприклад:

Е, що то ви, молоді яндруси, говорите! По місту тротуарами ходять та ходаки з долин висмикують – велика штука! А зловлять хатраки то також що? Заведуть на дідівню, кобзнуть там чи й не кобзнуть, та й по всій історії... Ремесла ніякого не вмю, ні поля, ні ролі не маю, до роботи ніхто мене не прийме, тільки одно й лишаєсь, що бухацька кумпанія.
(І.Франко)

Із такою ж метою, а іноді і як засіб сатиричного зображення дійсності у художній літературі вживаються **вulgаризми** – грубі чи лайливі слова, звороти, вислови, не прийняті у літературній мові. Переважна більшість слів-вulgаризмів (о б с ц е н н о ї л е к с и к и) має відповідники серед загальноживаної лексики, пор.: *морда, рило, ряха, ряпа, писок* (обличчя); *тріскати, рубати, лопати, жерти* (їсти); *засипатися, провалитися* (не скласти іспит); *втріскатися* (закохатися). Уживання vulgаризмів – неетичне, бо це можуть бути сороміцькі слова, типу *п'ялитись, витріщитись; дрихнути; злигатися, знюхатися; трахнути; падло, мурло, стерво, паскуда, чортів злидень; блин; осточортіти* та ін.

Дослідники встановили, що брутальна лайка ніколи не була притаманна українцям. Найобразливішими словами були *чорт, собака, свиня*.

Питома українська лайка є втіленням:

- красномовства: *Щоб тебе гепнуло і перекинуло! Щоб тобі очі повилазили! Щоб ти тріснув!*
- доброзичливості: *Щоб тобі добра не було! А хай тобі добре буде!*
- романтизму: *Щоб тебе дощ намочив! Щоб тебе понесло на папороть-могили!*
- дотепності: *Щоб тебе качка копнула! Хай у наших ворогів у роті пір'я поросте!*

Уживання розмовних слів і обценної лексики (просторіччя, жаргонізми, арготизми, vulgаризми) сьогодні, на жаль, сприймається як органічний елемент виробленого з 90-х років ХХ століття типу мовлення, для якого характерне взаємопроникнення літературного, просторічного та жаргонного. До цього

призвели процеси демократизації та лібералізації у суспільстві. Ось фрагмент із газетної замітки:

Біля панорами в машину завалили дві дівичі. Обидві їхали до Палацу „Україна” і розмовляли про шик-модерн і дермантин.

- Твій дермантин ще не повернувся? – питала та, котра в джинсах.

- Ні, ще не припарив, щоб він луснув! – відповідала друга.

Із подальшої балачки Микола зрозумів, що „дермантином” вони звали чоловіка або коханця, а шиком-модерном – пригоду з якимось Аліком.

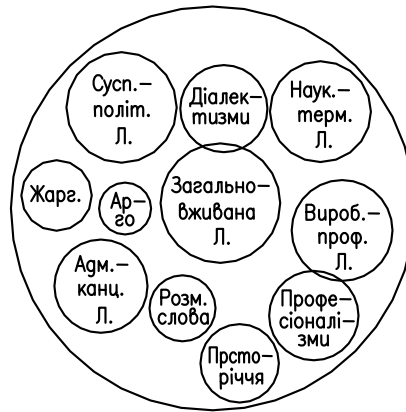
Словесна свобода вповні виявляється сьогодні у мовотворчості українських письменників і журналістів. Лексика обмеженого вжитку активно використовується українськими письменниками-постмодерністами з метою увиразнення сказаного, для підтримки уваги читача, для надання відтінку невимушеності (твори Ю.Андруховича, О.Забужко, Ю.Іздрика, В.Медвідя, А.Кокотюхи, П.Вольвача, Л.Дереша та ін.), на зразок того, як це помічаємо в уривку із твору А.Крижанівського:

Якраз прислали до нас у Дачний училку молоду, щоб по-англійському шкетів мучила. Я один журнальчик роздобув не наш, „Плебей” називається, то їхні місісіпочки проти нашої училки як кози. Хлопці біля неї закрутилися, як мишва на торшері.

Уживання такої лексики без потреби у звичайному мовленні утруднює порозуміння між людьми, надає йому згрубілого, а іноді й непристойного забарвлення. Кожен мовець повинен дбати про чистоту свого мовлення, ретельно добирати з багатого словника української мови, потрібні для спілкування слова, що відповідають нормі.

Сьогодні в українському мовознавстві розпочато серйозне науково-теоретичне вивчення, а також здійснюється лексикографічна фіксація ненормативної лексики. Такі вчені, як Й.Дзендзелівський, О.Ткаченко, О.Тараненко, Л.Ставицька (автор монографії „Арго, жаргон, сленг”, 2005р.) розвивають нову галузь українського мовознавства – соціальну діалектологію. Уже видано кілька словників ненормативної лексики (автори С.Пиркало, О.Поповченко, Л.Ставицька, Т.Кондратюк).

Таким чином, якщо словниковий склад національної української мови уявити у вигляді сфери, то ядро її – загальноживана лексика, а окремі підмови становлять периферію (їх у мові більшість).

Отже, наша мова розвивається, постійно оновлюється не тільки завдяки запозиченням, новотворам, а й за рахунок перерозподілу значень, відродження слів із минулих епох. Учені відзначають активну міграцію пасивної, специфічної лексики від периферії до ядра лексичної системи. Так, сьогодні уже багато носіїв мови звикають і абсолютно нормально сприймають слова, що в сучасних словниках мають спеціальні позначки, наприклад: **заст.** містяни, преміант, гелікоптер, субмарина; **зах.** міліціант, шпиталь; **діал.** краєнин, поспіль, на разі, небавом, невзабарі; **спорт.** перегони (вживається у політичній сфері = вибори); **фін.** ф'ючерсний (майбутній) та ін.

Такі процеси свідчать про уніфікацію, динамічність норм сучасної української мови.